

XORIJIY TIL QOBILIYATLARI TUZILISHINING UMUMULASHTIRILGAN KO‘RINISHI

Miliyeva Muattar Gaffarovna

O‘ZDJTU, pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti v.b.

m.miliyeva@uzswlu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy til qobiliyatlari tuzilishining umumulashtirilgan ko‘rinishi bloklar shaklida taqdim etilgan bo‘lib, ya’ni shaxsning motivatsiyasi, psixik jarayonlari, kommunikativ qobiliyatlari, psixologik fazilatlar, qadriyatlar va axloqiy-ma’naviy xususiyatlari batafsil bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: xorijiy til qobiliyati, kommunikativ qobiliyatlar, qadriyatlar, motivatsiya, psixik jarayonlar, nutq, madaniyat, axloqiy-ma’naviy xususiyatlar.

Xorijiy tilidagi nutq faoliyati muammosi, birinchi navbatda, boshqa til vositalari bilan aloqa qilish muammosidir. Ushbu jarayonning asosiy mazmuni xabar, voqea, odamlarning o‘zaro aloqasidir. Turli xil tillar-bu turli xil odamlarda individual xususiyatlarga ega bo‘lgan bir xil voqelikning turli xil shakllari, ongli haqiqati, insonning ichki dunyosidir. Til bu boshqa odam uchun inson ongining mavjud bo‘lishining shakllaridan biri, nutq esa bu ongni muloqotda ifoda etish usulidir.

Xorijiy tillardagi qobiliyatlarni va xorijiy tildagi nutq faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini taqdim etilgan tushunchaga asoslangan holda biz xorijiy tildagi qobiliyatlarning tuzilishini quyidagi bloklar shaklida umumlashtirilgan ko‘rinishda taqdim etishimiz mumkin:

I. Motivatsiya

Emotsional motivlar ta’kidlangan (quvonch, zavq, xorijiy tilni o‘rganishdan qoniqish tajribasi); olingan bilimlarni xorijiy til amaliyotida amalga oshirish, sinab ko‘rish, sinab ko‘rish istagi va istagini bildiruvchi kommunikativ motivlar, muloqat jarayonida til bilimlarini doimiy ravishda o‘z ichiga oladi, iloji boricha tabiyga yaqin bo‘lgan materialda o‘rganishdan alohida mamnuniyat olish; bilim orttitish va ta’lim olish motivlar, saviyani kengaytirish, o‘rganilayotgan til va tegishli mamlakat so‘zlashuvchilarining tili, madaniyati, san’ati, urf-odatlar va fe’l-atvori to‘g‘risidagi bilimlarni boyitish istagi. Pragmatik va pozitsion

motivlarning muhim roli aniqlangan: shuhratparastlik, moddiy-pragmatik mulohazalar, ijtimoiy-guruh yo‘nalishi motivlari.

II. Psixik jarayonlar.

Xorijiy til qobiliyatlari tuzilishining yana bir katta bloki bu xorijiy tilidagi nutq faoliyatini ta’minlaydigan psixik bilim orttirish jarayonlarning xususiyatlari. Bunga quyidagilar kiradi:

Tafakkur, til va nutq faoliyatini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun umumiy omil sifatida og‘zaki intellektning xususiyatlari, lingvistik umumlashtirish qobiliyati, grammatik umumlashtirish qobiliyati (tilning grammatik nisbatlarini tushunish tezligi va qulayligida o‘z ifodasini topadi va lingvistik materiallar bilan ishlashda keyinchalik ularni hisobga oladi.).

Xotira bu yerda birinchi navbatda operativ xotiraning og‘zaki miqdori kabi xotira xususiyati muhimdir.

Assosiyatsiyalar bu xotira va fikrlash xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan nutq assotsiatsiyalari va umuman assotsiativ jarayonlar.

Prognozlash jarayonlari nutqni idrok etish va yaratish mexanizmidagi bo‘g‘in sifatida subyektiv ehtimoliy bashorat qilish jarayonlari.

Eshitish-differentsial sezgirlik bu xorijiy tildagi nutq faoliyatining fonetik tomonini o‘zlashtirishning zarur darajasi, eshitish differentsial sezgirligi darajasi.

III. Kommunikativ qobiliyatlar

Nutq faoliyati insonning kommunikativ fazilatlari va qobiliyatlariga yuqori talablarni qo‘yadi. Shu munosabat bilan, xorijiy tillari uchun qobiliyatlarning umumiy tarkibida kommunikativ qobiliyatlarning maxsus quyi tizimi haqida gapirish mantiqan to‘g‘ri keladi.

IV. Shaxsning psixologik fazilatlari

Har qanday qobiliyatning to‘liq va intensiv rivojlanish imkoniyatlari xarakterologik xususiyatlarning rivojlanish darajasiga, ayniqsa irodaviy xarakter xususiyatlariga bog‘liq. Mehnat qobiliyatining yuqori va barqaror darajasini, diqqatni jamlashni, irodani safarbar qilishni, qat’iyatlilikni, kontsentratsiyani va boshqa fazilatlarni shakllantirish, intensiv va ko‘p qirrali xorijiy til darslariga uzoq muddatli ish munosabatini ta’minlash, xorijiy til qobiliyatlarini yuqori darajada rivojlantirish uchun umumiy shart-sharoitlardir.

V. Qadriyatlar va axloqiy-ma’naviy xususiyatlar

Biz odamlar va ayniqsa turli tillarda so‘zlashadigan odamlar o‘rtasida chinakam tushunishga erishish faqat umuminsoniy axloqiy tamoyillar, qadriyatlar va ma’nolar asosida mumkin deb hisoblaymiz. Biz, birinchi navbatda, shaxsga yo‘naltirilgan dialogik aloqa tamoyillari haqida gapiramiz. Uning axloqiy determinantlari aloqalari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, xorijiy tillarni o‘qitishda ushbu tamoyillar xorijiy tildagi faoliyatni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish va tinglovchilarning tegishli qobiliyatlari va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun printsiplial jihatdan qulay shart-sharoitlarni yaratadi [1].

Xorijiy tilni o‘zlashtirish uchun motivatsiya tuzilishini o‘rganish “xorijiy til” fanining o‘ziga xos xususiyatlarini va uni o‘zlashtirish motivatsiyasini bilishni o‘z ichiga oladi, hamda bu alohida e’tibor talab qiladi. Psixologik tadqiqot mavzusi sifatida xorijiy tilni o‘zlashtirish uchun motivatsiya xorijiy tilni o‘zlashtirish motivlarini o‘rganishda ko‘plab yondashuvlar va nuqtayi nazarlar mavjud. Jumladan, I.F.Komkov xorijiy tilni o‘rganish motivlarini uch guruhga bo‘ladi:

- a) ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga asoslangan motivlar;
- b) xorijiy tilni o‘rganish faoliyati yoki jarayoni bilan bog‘liq motivlar;
- c) majburlashga asoslangan motivlar.

P.Ya. Kozik o‘z tadqiqotida xorijiy tilni o‘rganish uchun barcha motivlarni to‘rt guruhga birlashtiradi:

- a) o‘rganilayotgan predmetning ahamiyatiga asoslangan motivlar;
- b) xorijiy til va nutq faoliyatining ma’lum bir turi bilan bog‘liq motivlar;
- c) ijtimoiy-determinizmga asoslangan motivlar;
- d) shaxsiy motivlardan tashqari xorijiy tilni o‘rganishning ongli ehtiyojiga asoslangan motivlar [1].

O‘quv faoliyatini motivatsiyasiga bag‘ishlangan ko‘plab ishlar orasida xorijiy tilni o‘zlashtirish uchun motivatsiya tuzilishi bo‘yicha tadqiqotlar juda kam va deyarli yo‘q. Shu bilan birga, ushbu turdagi tadqiqotning amaliy ahamiyati juda yuqori, chunki xorijiy tilni o‘zlashtirish uchun maqbul motivatsiya tizimini shakllantirish uni takomillashtirish va intensivlashtirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, mutaxassisning kasbiy motivatsiyasini va oxir-oqibat kommunikativ professionallikni shakllantirish bo‘lib bizning fikrimiz mutaxassisning shaxsiyatini dialoglashtirishdan iboratdir. Psixologik

adabiyotlarda o‘quv faoliyati uchun motivatsiya tizimini tashkil etuvchi motivlarning bir nechta guruhleri tasvirlangan.

Ushbu tizim ikkita katta guruhni o‘z ichiga oladi:

- 1) o‘quv faoliyatining mazmuni va uni amalga oshirish jarayoni bilan bog‘liq bilim orttirish uchun xizmat qiladigan motivlar;
- 2) shaxsning boshqa odamlar bilan turli xil ijtimoiy munosabatlari bilan bog‘liq ijtimoiy motivlar [8].

Xorijiy tilni o‘zlashtirish motivlarini o‘rganishda xorijiy tilning o‘zi o‘quv predmeti sifatida o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqishi kerak. Ko‘rib chiqilgan bizning ma’lumotlarimizda, eng muhimi, xorijiy tilni o‘zlashtirishning kommunikativ motivatsiyasi bo‘lib, talabaning ta’lim olish ishini boshqarish mexanizmi bo‘lib, kelajakda o‘qituvchining shaxsiyatidagi motivatsion sohasini professionallashtirishda eng muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qilishi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Miliyeva Muattar Gaffarovna. Talabalarda xorijiy tillarni o‘qitishning muvaffaqiyatini belgilovchi psixologik omillar. PhD dissertatsiyasi 2024.
2. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе, М.: Просвещение, 1991. - 222с.
3. Sharipova Surayyo Burxanovna-The impact of spoken language on pupils' mental activity: A cognitive exploration/2023/11/15
4. С.Шарипова-Мустақиллик шароитида ёшлар умуммаданий дунёқарабини шакллантириш /2023/10/30
5. Sharipova Surayyo Burkhanovna-Androgical cooperation mechanisms in the formation of a common worldwide in family relations /2023/9/16
6. Surayyo Burhanovna Sharipova.-MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION/2023
7. Sharipova, S. B-Some aspects of formation of students' general cultural outlook in a higher educational institutions/Vol. 7 No. 12, 2019 ISSN 2056-5852
8. Сурайё Бурхановна Шарипова-Педагогические ориентиры формирования мировоззренческой культуры студенческой молодежи в высших образовательных учреждениях/2018